

BARTÓK

„Születtem 1881. márc. 25-én Nagyszentmiklóson, Torontál megyében és hatéves koromban kezdtem zongorázni tanulni édesanyámtól.” (Önéletrajz, 1923.)

Bartók géniusának hódol a világ. Koncertek, tudományos tanácskozások, emlékezők, színházi bemutatók, koszorúzások. Száz éve született, s távol hazájától halt meg. New Yorkban, a West Side Hospitalban, történelmi esztendőben, 1945. szeptember 26-án. Harminchat éve. Már akkor fejet hajtott előtte a világ. Már akkor rebesgették, leírták, közszájon forgott: oda tartozik a zeneirodalom nagy B-betűseihez. Bach, Beethoven, Brahms, Bartók. Négy név, korszakos útjelző a zenetörténetnek. Ideidézhetnénk most kor- és pályatársakat, tanítványokat és tisztelőket, utódokat és boldog ösöket, magyarokat és nem magyarokat. Ideidézhetnénk szintvallani: mit jelentett, mit jelent nekik személyes vagy művészi közelségében élni-alkotni egy ilyen szellemóriásnak. Most, a centenáriumi évében, vallo-mások, benyomások, esztétikai értékelések sorjáznak emberi és művészi nagyságáról. Földidézzen a zeneszerző, a zongoraművész, a folklorista tudós, a pedagógus portréját. Versbe szedve, tanulmányba öntve, kottába írva, szoborba formázva, vászonra festve-örökítve alakját. A magyar szellem humuszában Liszt Ferenc méltó örököse, Ady és József Attila konzseniális társa. S egy ilyen kis nemzetnek valóban ritka szerencse, ha a sors bőkezűen áldja meg egyazon században két oly egyetemes zenei nagysággal, mint Bartók és Kodály.

És mégis. Ez ünnep magaslatos pillanataiban szentségtörés-nek ne tűnjék, ha emlékeztetünk rá, adószai vagyunk máig. Szemfényvesztés ugyanis elhinnünk, hogy e századunk művé-szetét oly egyetemesen meghatározó életmű a maga opuszaival is kiküzdötte már megillető rangját a koncertközönség szívé-ben. Hogy ugyanúgy szeretik is zenéjét, amiképpen tisztelik géniusát. Csupán futó összehasonlítás Adyval. Prometheuszi szellemük azonos valójára nincs azonos hullámhosszon művé-szetük népszerűségében. Amiképpen a modern zene eredendően hátrébb szorul az úgynevezett közérthetőségben. Bartók zené-jével szemben nemcsak a kora tanúsított ambivalenciát, de a ma embere sem érti, szereti még igazán. Nagy, korszakos élet-művek kereszti ez. Már a 20-as években leírták róla, a leg-nagyobb magyar zeneszerző, szakavatott kritikusai többnyire elragadtatottan dicsérték nemcsak a zongoraművészt, a kom-ponistát is, miközben azt sem hagyták elmitlenül, hogy kon-certjein gyakorta megdöbbentő részvétlenséggel, üres vagy ne-gyedházakkal fogadták bizony. S ha azóta sokat olvadt a jég, megnyugtatóan azért ma sem tehetjük ad acta a bartóki zene népszerűsítését, értelmes, okos propagálását.

Halálhírének gyors döbbenetében vetette papírra a barát és pályatárs Kodály. „Element. Boldogok, akik segíthettek neki a védekezésül maga köré vont drótsövénnyel elbontásában. Az ittmaradtok dolga, hogy megnyissák az utat művei előtt; hadd jussanak ezek a művek oda, ahová szánva voltak: az emberek szívébe.”

Úgy legyen.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Szarvasok csapásán

A CANTATA PROFANA MŰFAJI TRIPTICHONJA

Volt egy öreg apó.
Volt neki, volt neki
Kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni.
És addig-addig
Vadászgattak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcsu testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha arva;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.

Íme, így szól a szarvasokká változott fiúk történetének rövidített változata, annak a román kolindának bartóki átköltése, mely inspirációja volt a zeneszerző egyik legjelentősebb művének, a Cantata Profanának, s amely azóta jelképe és szimbólumteremtő motívuma fél évszázad magyar művészetének.

Bartók Béla 1914-ben Erdély hegyi útjait járva, Maros-Torda megye egyik kis falujában, Felső-orosziban jegyezte fel a sokgyermekes vadászról szóló román népballadát. A szarvasokká vált fiúk történetét Erdélyi József ültette magyar nyelvre, majd ezt Bartók átköltötte, alkalmassá tette zenei elképzelései megvalósítására. 1930-ban komponálta a Cantata Profanát kettős karra, nagyzene-karra, tenor- és basszus szólóra. Egy évvel később, 1931-ben ars poeticáját fogalmazva már a Cantatára utalt: „Az én igazi ve-zéreszmém... a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden viszály ellenére.

Ezt az eszmét igyekszem szolgál-ni zenében; ezért nem vonom ki ma-gamat semmiféle hatás alól, ered-jen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!” A bemutató jó né-hány esztendővel később, mert annak idején nem volt olyan felkészült-ségű kórus, mely vállalkozhatott volna a mű bemutatására. Az 1936-os magyarországi bemutató nem utolsósorban Vaszy Viktor érdeme. A hazai közönség az ő betanításában a Palesztrina-kórus, valamint Rösler Endre és Palló Imre közreműködésével, Dohná-nyi Ernő vezényletével ismerhet-te meg a művet. Tóth Aladár a Nyugatban 1936. november 10-én megjelent kritikájában többek között azt írja: „A Cantata a ter-mészet és szabadság zenéje, mely gátakat nem ismer, csak ame-lyekkel önmaga szabályozza ma-gát... A farkasok dala' ez a ti-táni muzsika a szolgálalkúság ko-rában. De ugyanakkor sajjgón fájdalmas, forró emberségével lelkünk legmélyébe markoló üze-net, melyet egy költőóriás küld nekünk, egy királysaslelkű ember,

aki köznap életünkből kiszakadt az örök szabadság... magányára. Hogyan kerül korunkba ez a meg-hökkenítő korszerűtlenség? De hát ő beszél igazán igazul, a mai idők és minden idők mélyéről, ki-mondva bátran, himnikus pátoz-szal lelkünk rejteit, elnyomott igazát?” Bartók Béla ősi hitvallá-sa, egész küzdelmes művészeté-nek és művészetének, eszmei tartalmainak himnikus kinyilat-koztatása a Cantata. Egy világot cipel a vállán, az összerokadás minden püanatában fennálló koc-kázatával. Művészetét az „érte-lemig és tovább” intellektualiz-musa és a magány fonja össze kultúránk legnagyobbjaival, Adyval, József Attilával. Csont-váryval. Bartók náluk is tovább-lép. a magány űzi idegenbe, így keresi erdőkön a maga vissz-hangját. Ez a visszhang magya-rul felel. de a rengetegből visz-szavezető út: „...köves, üres, terméketlen”.

Bartók a Cantata Profanát egy nagy zenei triptichon középső da-rabjának szánta. Elképzelése terv maradt. De az elmúlt évtizedek-ben hatalmas triptichonná tere-bévesedett a bartóki gondolat, centrumában a zeneművel. egyik oldalszárnyán azokkal a költem-nyekkel, amelyek ennek az alkotá-snak szellemében, s hozzá kap-csolódva születtek, másik szár-nyán az a táj erdő, rengeteg, ahová Bartók művéből a színek-be, vonalakba, formákba álmo-dott szarvasokat tereltük. Vajon miért lehetett a Cantata, ez a „pogány parasztszótár” kiinduló-pontja és mércéje egyszerre a XX. századi magyar művészet-nek? Mert tény, hogy kevés olyan eleme, motívuma van a magyar művészetnek, mely oly gazdagon teremtett volna új és új alkotá-sokat, mint éppen a szarvassá változott fiúk története. Ez nem lehet véletlen, s nemcsak azért, mert összecseng a magyar eredet-monda csodaszarvasával. hanem elsősorban azért, mert mércét áll-lít, iskolát teremt, kötődni hozzá nemcsak rangot, de felelősséget is jelent. Olyan komplex proble-matikát sűrít, mely talán még aktuálisabb, mint ötven eszten-deje. Aktuális, mert középpontjáb-an a nemzedékek egymásnak feszülése, a szabadság megszer-zésének vágya és lehetősége, a hagyományörzés vállalása, ápolá-sa és megtagadása-megújítása, a „csak tiszta forrásból” gondolatá-nak és megvalósításának pokol-járása, a modern ember dzsungel-élménye áll. Talán mostanra ér-tek meg a társadalmi feltételek, hogy Bartók igazságát, az úgyne-vezett bartóki szintézis egyete-mességét kiterjeszthessük művé-szetünk minden szférájára, egész kultúránkra. S ez a kultúra úgy népi, hogy zenéjét, irodalmát, képzőművészetét, színházát, film-termését és egész művészi köz-gondolkodását olyan művek alkotják és hatják át, melyek a nép gazdag hagyományában gyö-kereznek a nép anyanyelvének kincses-tárából táplálkoznak, a nép szellemét és érdekeit őrzik, de ugyanakkor tisztában vannak azzal is, hogy érdekképviseletük-nek korszerűnek, XX. századnak, mai kérdéseinkre válaszolóknak kell lennie.

Hosszan sorolhatnánk azokat a verseket, amelyek Bartók vará-zsában, a Cantata ihletésében születtek. E költemények is bizo-nyítják, hogy Bartók és a bartóki zene otthonra talált a nemzet szívében, zeneértők és botfűlűek, művészek és műélvezők szeretet, és tisztelete kíséri, őrzi, ápolja. Több még a hívője mint értője, több a védelmezője mint értelme-zője. De hogy a bartóki világ kö-zelebb kerüljön a tömegekhez, sok-kat tettek a költők, köztük olya-nok, mint Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Nagy László, Csóori Sán-dor, Keresztury Dezső, Fodor András, Rónay György, Horváth István, Boda István és sorolhat-nám. A triptichon versszárvánának

egyik legkiemelkedőbb műve Ju-hász Ferenc hatalmas verseposza. A szarvassá változott fiúk kiál-tozása a titkok kapujából. Juhász szarvasénekében átranzponáló-dik a Cantata szimbólumrendsze-re anélkül, hogy csorbulna a bar-tóki gondolat igazsága. A nemze-déki kérdés, a szabadságproble-matika, az erdőlmény korszerű megfogalmazása ez a versfolyam, ahol egybeilátszik és ötvöződik a román kolinda objektív jelkép-rendszer, Bartók Cantatájának problematikájával és a sok ön-életrajzi fogantatású motívum szürrealista képeivel, asszociációs láncával.

A műfaji triptichon másik szár-nya a képzőművészet birodalma. Ahány alkotó annyi módon köze-lít Bartókhoz és a szarvassá vál-tozott fiúk történetéhez. A ko-lozsvári Szervátusz Jenő szinte kiveszi a vést az erdélyi hava-sok pásztorainak kezéből, úgy meséli el habos jávorpallóba a tragikus sorsú fiúk históriáját. Munkájáról ezt mondta: „Ha tu-datosan csinálom, soha se szüle-tett volna meg. De vers és zene úgy összeért bennem, hogy meg kellett születnie.” Egészen más világot tükröz Kass János, aki több rajtot készített Bartók ze-néjéhez, s egy sorozatot Juhász Ferenc már említett költeményé-hez. Komplex élményként jele-nik meg számára a bartóki és a juhászi problematika, lapjain a kettő kiegészíti, támogatja egy-mást. Nála érhető tetten legin-kább az a szándék, hogy a bartó-ki világ és szarvasai mellé önnön arcsmását, sőt nemzedéke, a szarvasosnak keresztelt nemzedék portréját is megfogalmazza — mint egy tiszta forrásban vissz-a-nézve önmagára, társaira. S a többiek: Szalay Ferenc tiszta for-makultúrájával hitelesíti az öt egymáshoz kapcsolódó táblát; Szabó Iván négy cseresznyefa-pallóba faragott reliefjén a szem-besülés pillanatát jelenítette meg; Tóth Ferenc a népművészet szín-és formakultúrájának motívu-maiból építkezik; Berki Viola a mese csodájából táplálkozik; Zoi-tánfi István szürrealis látomássá emeli a mondandót; Réber László linómetszetein fekete-fehér ellen-tétek tragikuma fogalmazódik meg; Kovács Margit kerámiaja a maiandni újratalálkozást is seíté-ti; Vasas Károly szoborkompozí-cióján a szarvasagancsok alkotják az áthatolhatatlan erdőt; Kotsis Nagy Margit kisplasztikáján a szarvas visszautal eredetmondánk csodaállatára...

Költők, festők és szobrászok kí-sérlik meg vagy ötven esztendeje már vágy és valóság, szándék és beteljesülés, indulás és megérke-zés két pólusát összeszikkasztatva a betekintést a bartóki szintézis titkaiba. Juhász Ferencel öhait-juk: „Ó, csodálatos élet! Ó, csodálatos szabadság! Ó, Bartók Béla zöld óriás-lángokat lövellő szarvasszive, váltsd meg a mi tő-rékenu, árva, mindia-újat-akaró szívünket kőben, fában, zenében, betűben!”

TANDI LAJOS

Polner Zoltán

Cantata

Szalay Ferenc képe alá

Erdő sötétül körém
iszonyú erdő félelemből,
gyülevész erdő rettegésből
Lángsújtású hajnalaid
immár elvesztek hazám.

Kilenc fiam merre vagy?
Óregapátok kiáltozik a szélben
kemény haraggal torkában
kiáltozik a puszták éjjelére.
Innen kiáltozik az utak
feltépett ajtajából.
Gyertek haza fiaim, gyertek haza!
Hús a húsból, vér a véremből
kilenc fiam, merre vagy?

Falánk sírdomb Magyarország,
néma gyász a keresztje.
Márványa, mint a hulla bomlik
csak a búzák zsendülnek.

Jaj, merre vagy kilenc fiam?
Hol is jártok most cselédek ivadékai?
Milyen napsütésben ragyog
az arcotok? Gyertek haza, gyertek

és zörgesetek rám a messzeségből!
Hideg szuronyok kerítése
őrzi itthon az álmat.

A semmire néz korhadt ajtóm s az anyák
mellén elhervadnak a csecsemők.
Jaj, merre vagy, kilenc fiam?

Erdő sötétül körém
iszonyú erdő félelemből,
gyülevész erdő rettegésből.
Gyertek haza fiaim, mind,
gyertek haza fiaim.

És támad forgószél a
dűlön. Orkánban a fák, négy világtájrói
betoppannak. Táltos szemű
jegenyék özönlenek az udvarba
és napfény szemű akácok, fenyvesek
tolonganak a küszöbön.
Sugárzó szeműk tűzvést
átver. Megfékezi a kegyetlenség
bikáit s a rémület sújtó
öklét szétmorzsolja.

Világlátó szemük tűzel,
itt állnak mind hallgatag.
Hazajöttek az én fiaim
csupa komoly, meglejt bölcs.
Ti emberségben erősek
s harcban bizakodásom aranykürtjei.
reménykedésem toporzékoló
csoda ménjei, jöjjetek! Hívó szavú
apátok köré seregeljetek!